

**ДО 100-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ ВЧЕНОГО-МЕТОДИСТА
ОЛЕКСАНДРИ МИХАЙЛІВНИ БАНДУРИ**

УДК 821.161.2-3 (092)

*Т. О. Яценко,
доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України*

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ КОНЦЕПТИ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ
ОЛЕКСАНДРИ БАНДУРИ**

У статті актуалізовано проблему персоналізованого дослідження історії методики навчання української літератури як ефективного чинника вивчення наукової спадщини найавторитетніших фахівців предметної методики. Розглянуто науковий доробок вченого-методиста О. М. Бандури та акцентовано на його багатогранності: обґрунтуванні психолого-педагогічних, літературознавчих основ методики навчання української літератури, розкритті теоретико-методичних засад шкільного аналізу художнього твору, специфіки вивчення елементів теорії літератури, врахуванні міжпредметних зв'язків у процесі вивчення української літератури та розробленні теорії шкільного підручникотворення.

Ключові слова: *персоналія, методика навчання, українська література, загальноосвітня школа, урок літератури, аналіз художнього твору, теорія літератури, міжпредметні зв'язки, підручник української літератури.*

Постановка проблеми. Важливість проблеми актуалізації прогресивних ідей провідних учених-методистів умотивована інтересом педагогічної спільноти до продуктивних надбань вітчизняної методики навчання української літератури та об'єктивною потребою їх творчого використання у розбудові сучасної шкільної літературної освіти.

*Олександра
Михайлівна
Бандура
1917–2010*

Одним із ефективних шляхів вивчення науково-методичних здобутків минулого є персоналізовані дослідження у галузі предметної дидактики. З огляду на це цілком слушним є твердження Г. Токмань щодо «актуальності формування персональної історії методики навчання літератури, адже завдяки персоналізованому дослідженню минулого не тільки пошановується конкретна талановита особистість, яка зробила значний внесок у предметну дидактику, а й окреслюється традиція, що виявилася плідною в гуманітарному поступі України» [6, с.10].

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор.

Проблему творчого застосування сучасними педагогами і науковцями історичної спадщини методики навчання української літератури актуалізовано у науковій роботі Л. Базиль і О. Семенов, у якій розкрито теоретико-методичні здобутки 20–30-х рр. ХХ ст. та проаналізовано внесок учених-методистів О. Дорошкевича, О. Білецького та А. Машкіна в розвиток шкільного літературного навчання. Педагогічну значущість наукового доробку вчених-методистів Т. і Ф. Бугайків у розвитку вітчизняної шкільної літературної освіти обрунтовано у дисертації В. Стеценка. Шляхи використання представленого в педагогічному музеї НАПН України особистого фонду Т. Бугайко як джерела дослідження науково-методичної спадщини вченої висвітлено у публікації О. Міхна. Специфіку вивчення поетики прозового опису портрету героя художнього твору на методологічних засадах Т. і Ф. Бугайків розкрито в дослідженні Н. Романишиної. Проблеми методики навчання української літератури в педагогічній спадщині Р. Мазуркевича стали предметом наукового пошуку Ю. Балаховської. Спробу аспектно проаналізувати наукові досягнення відомих учених-методистів Т. і Ф. Бугайків, О. Бандури та Н. Волошиної,

актуалізувати прогресивні здобутки шкільної літературної освіти, спроектувати їх на розроблення сучасної моделі уроку української літератури зроблено у статті В. Шуляра.

Питання важливості персоналізованих досліджень у галузі предметної методики, зокрема ґрунтовного вивчення науково-методичного доробку Н. Волошиної актуалізовано в наукових розвідках Т. Бабійчук, Ю. Бондаренка, В. Гладішева, А. Градовського, В. Гриневича, Н. Диги, С. Жили, О. Куцевол, Н. Логвіненко, Л. Овдійчук, О. Семенов, А. Ситченка, Г. Токмань, Т. Яценко.

Отже, актуальність означеної проблеми видається незаперечною, водночас є цілком об'єктивні підстави стверджувати, що в галузі історії предметної дидактики наукова спадщина вченого-методиста Олександри Михайлівни Бандури залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті – охарактеризувати науково-методичний доробок О. М. Бандури та актуалізувати доцільність його продуктивного використання в умовах оновлення шкільної літературної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ученому-методисту Олександрі Михайлівні Бандурі належить вагомий внесок у розвиток вітчизняної методичної думки. Понад 40 років науковець плідно працювала у відділі методики російської та української літератур Науково-дослідного інституту педагогіки. Її наукові інтереси виявлялися у дослідженні різноаспектних проблем методики навчання української літератури в школі.

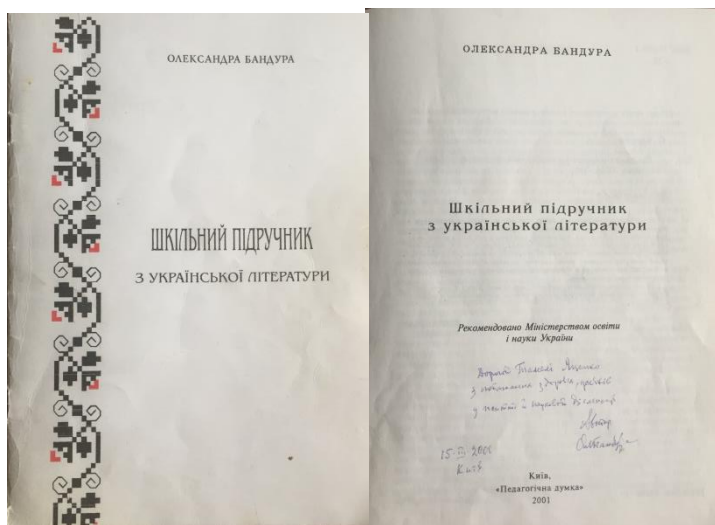
*Співробітники відділу методики російської та української літератур:
О. Мазуркевич, В. Гречинська,
В. Дробот (у верхньому ряду)
О. Бандура, Н. Волошина, Л. Сімакова
(у нижньому ряду)
Фото середини 80-х рр.*

Методологічна цінність напрацювань О. Бандури полягає в обґрунтуванні психолого-педагогічних, літературознавчих основ предметної дидактики, розкритті теоретико-методичних засад шкільного аналізу художнього твору, окресленні специфіки вивчення елементів теорії літератури, створенні системи роботи на уроці української літератури з врахуванням міжпредметних зв'язків, розробленні теорії шкільного підручникотворення.

У науковому доробку дослідниці близько 300 праць, із поміж яких є такі видання: «Вивчення творчості Леоніда Глібова в школі» (1954), «Василь Літературно-критичний нарис» (1956), творчості Івана Котляревського в школі»

Стефаник: «Вивчення (1957), «Мова художнього твору» (1964), «Теорія літератури» (1969), «Вивчення української літератури в п'ятому класі» (1972), «Наукові основи підручника з літератури» (1978), «Вивчення елементів теорії літератури в 4-7 класах» (1981),

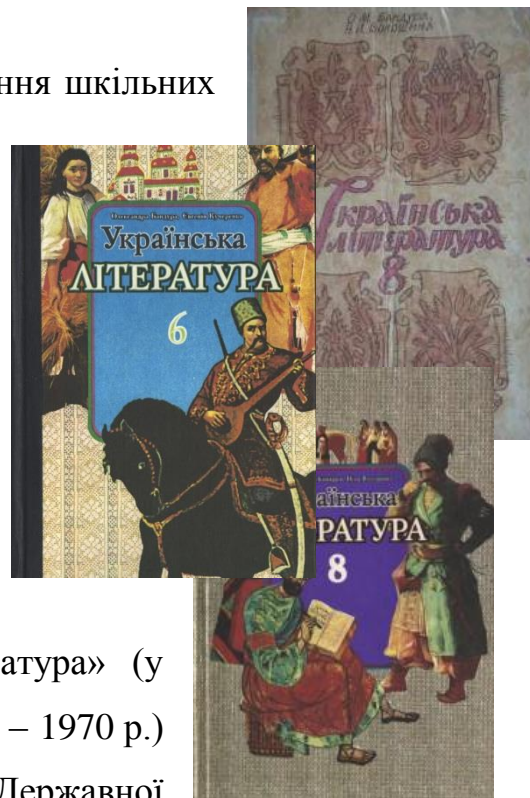

Із приватної бібліотеки автора статті

«Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури» (1984), «Вивчення елементів теорії літератури в 9-11 класах» (1989), «Шкільний підручник з української літератури» (2001), «Наукові основи методики літератури» (у співавторстві) (2002), «Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях» (2008).

Вагомим є внесок О. Бандури у створення шкільних підручників. Вона була автором підручників української літератури для 5-6, 8-9 класів (одноосібно та у співавторстві), для 7-8 класів, 9 класу гуманітарних гімназій, ліцеїв, коледжів і шкіл з поглибленим вивченням предмета, для 5 класу шкіл із польською мовою навчання, що неодноразово перевидавалися. Важливо зазначити, що за підручник для 5 класу «Українська література» (у співавторстві з Є. Кучеренко; перше видання – 1970 р.) Олександра Михайлівна була удостоєна Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1977).

Плідною була діяльність О. Бандури в творчих колективах, які працювали над укладанням навчальних програм з української літератури для загальноосвітніх шкіл. Зауважимо, що інноваційною у тогочасній шкільній літературній освіті була навчальна програма з української літератури (1985), розроблена науковцями відділу методики російської та української літератур Науково-дослідного інституту педагогіки. Так, у нормативному документі було визначено перелік умінь та навичок, якими повинні оволодіти учні певної вікової групи у процесі вивчення художніх творів. Науковці класифікували учнівські вміння як уміння сприймати й аналізувати художні твори та як мовленнєві вміння (зв'язне мовлення як необхідний чинник переконливої аргументації власних суджень про художній твір).

Огляд наукової спадщини О. Бандури засвідчує творчу продуктивність ученої та різновекторність проблематики її науково-методичного доробку. В наукових студіях дослідниці представлено обґрунтування методологічних засад методики навчання української літератури та аргументовано розуміння її як окремої предметної дидактики, визначено психологічні основи методики навчання літератури в школі, розкрито взаємозв'язок предметної методики з іншими філологічними науками [5, с. 12-21].

Концептуально значущими є напрацювання О. Бандури, в яких обґрунтовано методичні засади шкільного вивчення художнього твору. Науковець докладно розкрила специфіку проведення вступних і підсумкових уроків з української літератури, рекомендуючи застосовувати різні методи і прийоми організації навчальної діяльності учнів на таких заняттях (розповідь, пояснення, бесіда, повідомлення, реферати учнів тощо) [5, с. 50-53].

О. Бандура акцентувала на необхідності методично грамотної організації читання твору, зокрема значущості збереження безпосереднього читацького сприйняття учнями художнього твору. Цілком переконливим є її твердження, що якість аналітико-естетичної роботи з художнім текстом безпосередньо залежить від розумової активності учнів, рівня їхньої самостійної діяльності, на основі якої формуються власні оцінні судження. Важливо, що вже у процесі первинного ознайомлення з художнім текстом школярі замислюються над перипетіями сюжету, вчинками героїв, виявляють мотиви їхньої поведінки і формують певні понятійні узагальнення соціального, морально-етичного та естетичного характеру [5, с. 53-55].

Досліджуючи аналіз художнього твору як методичну проблему, вчена зосереджувалася на обґрунтуванні принципів шкільного ідейно-художнього аналізу, що трактувала з урахуванням специфіки художньої літератури та розуміння шляхів їх реалізації. На думку методиста, дотримання принципів історизму, науковості, єдності змісту й форми художнього твору, доступності учням навчального матеріалу та принципу емоційності, «забезпечуватиме

єдність почуття і мислення учнів під час сприйняття твору, допоможе уникнути шаблону й схематизму в аналізі художніх творів..» [5, с. 56]. Важливо зауважити, що чітко окреслюючи мету шкільного аналізу як необхідність розкриття ідейно-художнього багатства твору, методист активно виступала проти обмеження літературного аналізу лише завданнями морального виховання учнів-читачів і наголошувала на важливості врахування у процесі опрацювання художнього твору його специфіки як мистецтва слова.

Дискусійним у методиці навчання літератури залишається твердження О. Бандури про доцільність проведення шкільного аналізу художнього твору вже в 5-6 класах за умови актуалізації засвоєних знань учнів і сформованих читацьких умінь. Вона вважала, що розкриття на уроці української літератури широкої галереї художніх образів (людей, тварин і рослин, предметів і явищ тощо), поступове формування в учнів основної школи поняття про ознаки художнього образу, поглиблення його усвідомлення відповідно до вікових образних узагальнень школярів сприятиме досягненню школярами ідейно-естетичної сутності художнього зображення [1].

Спираючись на досягнення методичної думки щодо шляхів (типів) аналізу художніх творів, О. Бандура вказувала на їх варіативність та докладно розкрила специфічні прийоми роботи у процесі практикування кожного з них. Заслуговує на увагу її думка про те, що різні шляхи літературного аналізу мають неоднаковий вплив на учнів, оскільки твір розглядається у різних аспектах. Як пояснювала методист, «пообразний шлях зосереджує увагу над образами-характерами; проблемний – на розкритті проблем соціального, філософського, морально-етичного характеру, поставлених письменником; «за автором» – на послідовному розгляді важливих частин тексту виучуваного твору; композиційний – на виявленні особливостей побудови твору; мовно-стильовий – на роботі над лексико-стилістичним багатством твору» [5, с. 58]. Застерігаючи від надання пріоритету одному зі шляхів аналізу художнього твору, науковець

рекомендувала їх комплексне використання, що активно практикується і в сучасному шкільному літературному навчанні.

Розвиваючи ідеї основоположників української методики навчання літератури Т. і Ф. Бугайків, О. Бандура актуалізувала проблему вивчення теоретико-літературних понять у шкільному курсі літератури. Науковець розробила методику засвоєння учнями елементів теорії літератури, сутність якої полягає в поступовому формуванні теоретико-літературних понять та поглибленні їх розуміння в процесі аналізу художніх творів. Слушним є твердження вченої щодо методичної доцільності дотримання триетапного шляху ефективного засвоєння школярами теоретико-літературних понять: спостереження над літературними явищами й фактами під час вивчення художніх творів і оглядів етапів літературного процесу; пояснення поняття з теорії літератури та формулювання його визначення; практичне застосування вивченого поняття у процесі аналізу художнього твору [5, с. 117].

О. Бандура фундаментально досліджувала проблему міжпредметних зв'язків у шкільному навчанні. Цілком справедливо науковець вважала, що вивчення літератури в школі є ефективним за умови інтеграції знань учнів і накопичення досвіду їх комплексного набуття. Обґрунтовуючи інтеграцію знань із різних освітніх галузей, вчена акцентувала на важливості врахування психологічної теорії асоціативності (С. Рубінштейн, Ю. Самарін) та вибудовувала систему, згідно якої окремі предметні знання є складниками внутрішньопредметних зв'язків, спроектованих на міжпредметні, що системно сприяє розвитку інтелекту учнів-читачів. Дослідниця зазначала, що «міжпредметні (міжсистемні) асоціації охоплюють, різні системи знань, умінь та навичок, утворюючи багатопланове узагальнення цих систем» [3, с. 6]. Тобто вказувалося на співвідношення між шкільними предметами, що передбачає взаємовикористання здобутих знань, практичних умінь та навичок учнів, а також реалізацію методів, прийомів, форм і засобів навчання, необхідних для розв'язання аналітичних запитань і завдань

репродуктивного, частково-пошукового та проблемного характеру, а, отже, забезпечення належного рівня літературної освіти школярів.

Актуальним у сучасній предметній дидактиці залишається твердження О. Бандури щодо предметної інтеграції у процесі навчання української літератури як такої, що вмотивовує структуру роботи, яка передбачає «педагогічний варіант зв'язків між різними видами мистецтва; педагогічний варіант зв'язків між науками; зв'язки методичного характеру» [5, с. 196].

Ученою було визначено специфічні прийоми реалізації міжпредметних зв'язків на уроках української літератури:

- підготовка й презентування учнями повідомлень історичного, мистецтвознавчого характеру на основі знань з інших дисциплін;
- постановка запитань і завдань, що передбачають самостійний вибір засвоєних учнями фактів на уроках інших предметів;
- вироблення в учнів єдиного підходу до опрацювання навчального матеріалу суміжних дисциплін з метою актуалізації здобутих знань, необхідних на уроці літератури ,
- постановка проблемних завдань, що передбачають використання учнями знань і вмінь з різних галузей науки;
- проведення бінарних уроків щодо вивчення спільнопредметного матеріалу;
- проведення вчителями гуманітарних предметів спільних масових заходів для учнів [5, с. 199-200].

Зауважимо, що визначена специфіка міжпредметних зв'язків засвідчувала здебільшого діяльнісний характер шкільної літературної освіти, що передбачало розвиток міжпредметного навчання не лише у змістовому, а й у формальному (процесуальному) аспектах. Тобто, створювалися передумови як до інтеграції різних систем знань, так і до комплексного підходу щодо методів і форм їх здобуття, що й нині має значущість у методиці навчання української літератури в школі.

Вагомим також є внесок О. Бандури в розвиток теорії і практики підручникотворення з літератури. Вченою узагальнено історичний досвід створення шкільного підручника літератури, визначено зміст і структуру навчальної книги, розкрито її навчально-виховні функції [5, с. 288-308].

Не втрачає методологічної значущості дослідження О. Бандури «Шкільний підручник з української літератури», в якому обґрунтовано реалізацію дидактичних принципів навчання у процесі підготовки підручника української літератури, визначено типологію підручників для основної та старшої школи та детально розкрито вимоги щодо їх змісту, функцій, структури та оформлення.

Поцінуючи доробок авторитетного вченого-методиста, сучасні автори підручників української літератури послуговуються основними положеннями цієї наукової праці, зокрема щодо відповідності змісту підручника навчальній програмі шкільного курсу української літератури; врахування особливостей сприймання різного навчального матеріалу школярами певної вікової групи; співвідношення кількості запитань і завдань часу, відведеного на вивчення конкретного навчального матеріалу; змістовності біографічних матеріалів про письменників; відповідності змістового наповнення методичного апарату підручника інтелектуальному рівню учнів; дотримання системності навчальних завдань; використання різних видів навчальної діяльності для активізації уваги, образного й логічного мислення учнів, збагачення їхніх емоцій; наявності необхідного довідкового матеріалу, теоретико-літературних і критичних статей або їх фрагментів; насиченості дидактичної частини підручника різними орієнтовними основами розумових дій (пам'ятки, алгоритми, схеми, таблиці, рекомендації тощо); художньої значущості та якості ілюстративного матеріалу підручника; необхідності апробації підручника в шкільній практиці.

Особливо актуальним у контексті новітніх освітніх завдань щодо формування компетентнісного учня-читача залишаються твердження

науковця про те, що підручник «має бути не тільки джерелом знань, а й робочою книгою, яка вчить школярів самостійно осмислювати і міцно запам'ятовувати навчальний матеріал і здобувати нові відомості самостійно, мобілізує і спрямовує їхні розумові зусилля у потрібне русло» [4, с. 12].

Висновки. Послідовне утвердження тенденції щодо значущості персоналізованих досліджень в історії розвитку методики навчання української літератури в школі засвідчує посилення інтересу педагогічної громадськості до продуктивних надбань предметної методики та доцільність їх раціонального впровадження в сучасне шкільне літературне навчання.

The problem of the personalized study of the history of the methodology of Ukrainian literature teaching as an effective factor in the study of the scientific heritage of the most authoritative specialists in the subject methodology is actualized in the article. The scientific achievements of the scientist-methodologist O. M. Bandura are considered and emphasized on its many-sidedness: the substantiation of the psychological and pedagogical, literary fundamentals of teaching methods of Ukrainian literature, the disclosure of the theoretical and methodological principles of school analysis of artistic work, the specifics of the study of the elements of the theory of literature, the consideration of interdisciplinary connections in the process of Ukrainian literature studying and developing the theory of creating of school textbooks.

Key words: personality, methodology of teaching, Ukrainian literature, general education school, lesson of literature, analysis of artistic work, theory of literature, interdisciplinary connections, textbook of Ukrainian literature.

Література

1. Бандура О. М. Вивчення елементів теорії літератури в 4-7 класах: посіб. для вчителів / О. М. Бандура. – Київ : Рад. шк., 1981. – 129 с.
2. Бандура О. М. Вивчення елементів теорії літератури у 9-11 класах : посіб. для вчителя / О. М. Бандура. – Київ : Рад. шк., 1989. – 160 с.

3. Бандура О. М. Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури: посіб. для вчителя / О. М. Бандура. – Київ : Рад. шк., 1984. – 167 с.
4. Бандура О. М. Шкільний підручник з української літератури / Олександра Бандура. – Київ : Пед. думка, 2001. – 76 с.
5. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. – Київ : Ленвіт, 2002. – 344 с.
6. Токмань Г. Л. Докторська наукова школа вченого-методиста Ніли Йосипівни Волошиної / Ганна Токмань // Перші Волошинські читання. Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми: зб. наук. пр. – Київ : Пед. думка, 2015. – С.8-22.

Literatura

1. Bandura O. M. Vy`vchennya elementiv teoriiy literatury` v 4-7 klasax: posib. dlya vchy`teliv / O. M. Bandura. – Ky`yiv: Rad. shk., 1981. – 129 s.
2. Bandura O. M. Vy`vchennya elementiv teoriiy literatury` u 9-11 klasax : posib. dlya vchy`telya / O. M. Bandura. – Ky`yiv: Rad. shk., 1989. – 160 s.
3. Bandura O. M. Mizhpredmetni zv'yazky` v procesi vy`vchennya ukrayins`koyi literatury`: posib. dlya vchy`telya / O. M. Bandura. – Ky`yiv: Rad. shk., 1984. –167 s.
4. Bandura O. M. Shkil`ny`j pidruchny`k z ukrayins`koyi literatury` / Oleksandra Bandura. – Ky`yiv : Ped. dumka, 2001. – 76 s.
5. Naukovi osnovy` metody`ky` literatury` : navch.-metod. posib. / za red. N. J. Voloshy`noyi. – Ky`yiv: Lenvit, 2002. – 344 s.
6. Tokman` G. L. Doktors`ka naukova shkola vchenogo-metody`sta Nily` Josy`pivny` Voloshy`noyi / Ganna Tokman` // Pershi Voloshy`ns`ki chy`tannya. Teoriya i metody`ka navchannya ukrayins`koyi literatury`: aktual`ni problemy`: zb. nauk. pr. – Ky`yiv : Ped. dumka, 2015. – S.8-22.